

Osebnostna struktura v zgodnjem in srednjem mladostništvu, kot jo (samo)znavajo mladostniki, njihovi sošolci in mame

Helena Smrtnik Vitulić^{1} in Maja Zupančič²*

¹Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

²Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

Povzetek: V raziskavi sva ugotavljali osebnostno strukturo mladostnikov v zgodnjem in srednjem mladostništvu. Raziskava je potekala vzdolžno in je temeljila na pristopu več ocenjevalcev. Mladostniki, njihovi sošolci in mame so s pomočjo *Vprašalnika individualnih razlik med otroki (VIRO)* neodvisno (samo)ocenili osebnostne značilnosti ciljnih mladostnikov. Ob prvem merjenju je bilo v raziskavo vključenih 219 ciljnih mladostnikov ($M = 14;7$ let), ki so obiskovali osme razrede osnovnih šol v različnih slovenskih regijah. Ob drugem merjenju, dve leti kasneje, je večina mladostnikov obiskovala druge letnike srednjih šol (14 % osip vzorca). Po pregledu rezultatov komponentnih analiz, ki sva jih opravili z lestvicami VIRO, sva pri vseh treh skupinah ocenjevalcev mladostnikove osebnosti pri obeh merjenjih obdržali štirikomponentno rešitev. Glede na samoocene mladostnikov in ocene mam je bila struktura lestvic VIRO v času obeh merjenj sestavljena iz ekstravertnosti, vestnosti, čustvene nestabilnosti in nesprejemljivosti, glede na ocene sošolcev pa iz ekstravertnosti – čustvene stabilnosti, vestnosti, priljubljenosti in nesprejemljivosti. Pri obeh merjenjih se komponenta intelekt/odprtost, ki naj bi jo po teoretskem modelu tvorili lestvica inteligentnost in odprtost za izkušnje, ni pokazala kot samostojna. Lestvica inteligentnost je glede na samoocene in ocene sošolcev sestavljala komponento vestnost, glede na ocene mam pa se je negativno povezala s komponento čustvena nestabilnost. Lestvica odprtost za izkušnje se je priključila komponenti ekstravertnost (samoocene, ocene mam) oz. ekstravertnost – čustvena stabilnost (ocene sošolcev).

Ključne besede: mladostništvo, več ocenjevalcev, osebnostne poteze, struktura osebnosti, pet-faktorski model osebnosti

*Naslov / Address: Helena Smrtnik Vitulić, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana, e-mail: helena.smrtnik-vitulic@pef.uni-lj.si

Personality Structure in Early and Middle Adolescence as (Self-) Perceived by Adolescents, their Classmates, and Mothers

Helena Smrtnik Vitulić¹ and Maja Zupančič²

¹Faculty of Education, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia

²Department of Psychology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia

Abstract: The study investigated the personality structure of adolescents in early and middle adolescence periods. The research was conducted longitudinally and was based on a multiple-informant approach. Target adolescents, their classmates and mothers (self)assessed the adolescents' personality characteristics separately by using the *Inventory of Child Individual Differences* (ICID). At the first measurement, the target group were 219 adolescents ($M = 14;7$ years) attending the eighth-grades of elementary schools in different regions of Slovenia. The second measurement was performed two years later, when most of the respondents attended the second grade of secondary schools (the attrition of the sample by 14 %). Following the inspection of the results of component analyses conducted by the 15 ICID scales a four component solution was retained across the three groups of informants. With regard to adolescent self-report and mothers' report, four components were suggested at both times of measurement: extraversion, conscientiousness, emotional instability and disagreeableness, whereas the four components by ratings of peers yielded a combined extraversion – emotional stability, conscientiousness, amiability and disagreeableness. At both measurements the intellect/openness, presumably capturing the intelligence and open to experience marker scales, was not identified as an independent component. In self- and peer reports the intelligence scale loaded for the conscientiousness component, whereas according to mothers' assessments it correlated negatively with the emotional instability component. The open to experience scale loaded for the extraversion component (self-report and report by mothers) and to the extraversion – emotional stability component (peer assessments), respectively.

Key words: adolescence, multiple informants, personality traits, personality structure, five factor personality model

CC = 2840

Osebnost predstavlja razmeroma trajno organizacijo telesnih, intelektualnih, socialnih in čustvenih značilnosti posameznika, ki konstituirajo njegovo enkratno individualnost (Zupančič in Kavčič, 2004a). V strukturnih modelih osebnosti avtorje zanimajo temeljne strukturne enote osebnosti, po katerih se ljudje razlikujemo med seboj. Novejši strukturni modeli osebnosti so nastali z multivariatnim, predvsem s faktorskoanalitičnim raziskovanjem osebnosti (Caprara, Barbaranelli, Borgogni, Bucik in Boben, 1997; Musek, 1997). V teh modelih specifične osebnostne značilnosti predstavljajo najnižjo raven, te se na podlagi korelacij združujejo v poteze srednje ravni ali poddimenzije osebnosti, ki se nato povezujejo v širše in razmeroma neodvisne poteze ali temeljne dimenzije osebnosti.

V zadnjih tridesetih letih so avtorji z različnimi postopki analiziranja podatkov, z različnimi načini ocenjevanja (samoocenjevanje in ocenjevanje drugih), z vzorci

različnih starostnih razponov in obeh spolov ter iz različnih kulturnih kontekstov ugotovili, da struktura osebnosti konvergira k t.i. »velikim petim« faktorjem (oz. dimenzijam) osebnosti (npr. Caprara idr., 1997; McCrae in Costa, 1997). Ti se dosledno pojavijo, predvsem ko zadostno število odraslih udeležencev prosimo, da na osnovi razmeroma velikega števila vsebinsko heterogenih opisnikov opišejo bodisi svojo osebnost bodisi osebnost drugih odraslih (Bucik, Boben in Hruševar – Bobek, 1995). Dimenzije v petfaktorskem modelu (PFM) tvorijo ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, nevroticizem (čustvena nestabilnost) in odprtost (npr. Goldberg in Rosolack, 1994). Ekstravertnost vključuje posameznikovo družabnost, komunikativnost, asertivnost ter dejaven in dinamičen pristop k okolju. Sprejemljivost se nanaša na altruizem, sodelovalnost, prijaznost ter drugo vedenje, povezano z medosebnimi odnosi. Vestnost je dimenzija osebnosti, ki je izrazna predvsem v kontekstu učenja, izobraževanja in dela. Sestavljajo jo organiziranost, sistematičnost, učinkovitost, praktičnost, pripravljenost za delo, težnja po dosežkih in izpolnjevanju dolžnosti. Za nevroticizem (čustvena nestabilnost) je značilna nagnjenost k negativnemu čustvovanju, razdražljivosti in pogostemu spreminjanju razpoloženja. Odprtost/intelekt opredelimo z značilnostmi, ki se povezujejo s posameznikovimi intelektualnimi sposobnostmi, spretnostmi, ustvarjalnostjo ter željo po raziskovanju in odkrivanju novih stvari. Mnogi sodobni raziskovalci v »velikih petih« dimenzijah osebnosti vidijo končni in veljavni produkt dimenzionalnega pristopa, ki po eni strani nudi nujno in hkrati zadostno količino podatkov o osebnosti (Digman, 1994), po drugi strani pa omogoča primerljivost dobljenih rezultatov različnih raziskav (Costa, McCrae in Jonsson, 2002).

S prepoznavanjem razvojnih predhodnikov »velikih petih« dimenzij odrasle osebnosti je vrednost PFM še porasla (Zupančič in Kavčič, 2007). Raziskovalci (npr. Halverson idr., 2003; Mervielde, Buyst in De Fruyt, 1995; Zupančič, Kavčič in Fekonja, 2003; Zupančič, Sočan in Kavčič, 2008) so s poročili staršev in vzgojiteljic/učiteljic o osebnostnih značilnostih otrok/mladostnikov podprli večdimenzionalni model organizacije osebnosti tudi v otroštvu in mladostništvu. Petdimenzionalna organizacija osebnostnih značilnosti otrok se je najpogosteje pokazala z otrokovim všolanjem, ko se je razdružila sestavljena dimenzija vestnost – intelekt/odprtost v dve samostojni dimenziji: vestnost in intelekt/odprtost (Mervielde idr., 1995). V primeru, ko so se mladostniki ocenjevali sami, je postala struktura osebnosti skladna z odraslo najkasneje do poznega mladostništva (Allik, Laidra, Realo in Pullman, 2004; Costa in McCrae, 1994).

Rezultati različnih raziskav (Knyazev, 2004; Knyazev, Zupančič in Slobodskaya, 2008; Little in Wanner, 1998; Mervielde in De Fruyt, 2000; Zupančič in Puklek Levpušček, 2005), v katerih so različno stari mladostniki samoocenili svoje osebnostne značilnosti, kažejo na organizacijo osebnostnih značilnosti znotraj treh do sedmih faktorjev/komponent osebnosti. Van Lieshout in Haselager (1994) sta s *Kalifornijskim Q-nizom*, ki je namenjen ugotavljanju znotraj-individualnih razlik (izraznost ene značilnosti v primerjavi z drugimi pri istih posameznikih) v oseb-

nostnih značilnostih, ugotovila, da mladostniki med dvanajstim in šestnajstim letom svojo osebnost strukturirajo znotraj sedmih faktorjev. Med njimi je bilo prvih pet podobnih »velikim petim« faktorjem osebnosti, dodatna faktorja pa sta bila »gibalna aktivnost« in »odvisnost« (od drugih). Little in B. Wanner (1998) sta na podlagi posebej oblikovanega pripomočka za preučevanje osebnosti otrok in mladostnikov (*Vprašalnik osebnosti Velikih pet za otroke*; B5P-C) zaključila, da mladostniki svoje osebnostne značilnosti največkrat organizirajo znotraj petih dimenzij osebnosti, ki so podobne osebnostnim dimenzijam pri odraslih. Petfaktorska samozaznava osebnosti se je z uporabo istega vprašalnika pokazala tudi pri vzorcih slovenskih otrok oz. mladostnikov (npr. Pislak, 1999; Zupančič, 2001). V primerjavi s strukturo mladostnikove osebnosti, dobljeno glede na samoocene, sta Mervielde in De Fruyt (2000) z uporabo prirejenih *Flamskih dvopolnih lestvic pridevnikov* ugotovila, da 8 do 12 let stari sošolci zaznavo osebnostnih značilnosti otrok oz. mladostnikov organizirajo znotraj treh faktorjev: intelekta – vestnosti, ekstravertnosti – čustvene stabilnosti in sprejemljivosti.

V pričujoči raziskavi sva strukturo mladostnikove osebnosti ugotavljali s pomočjo *Vprašalnika individualnih razlik med otroki/mladostniki* (VIRO). V nadaljevanju podrobneje predstavlja rezultate raziskav, opravljenih z izvirnikom ICID (*Inventory of Child Individual Differences*; Halverson idr., 2003) oz. z njegovimi prevodi in priredbami v različne jezike (v Sloveniji je to VIRO; Zupančič in Kavčič, 2002, 2004b, v tisku), saj uporaba istega merskega pripomočka omogoča večjo primerljivost dobljene osebnostne strukture otrok/mladostnikov glede na tisto, ki so jo avtorji prepoznali s podatki, zbranimi s pomočjo drugih merskih pripomočkov. Knyazev (2004) je z ICID pri velikem vzorcu ruskih mladostnikov od desetega do osemnajstega leta, ki so se ocenjevali sami, ugotovil, da so se samozaznane osebnostne značilnosti mladostnikov organizirale znotraj štirih faktorjev osebnosti: ekstravertnosti, sprejemljivosti, vestnosti in čustvene nestabilnosti. VIRO sta za samoocenjevanje osebnostnih značilnosti trinajst let starih mladostnikov uporabili tudi slovenski avtorici (Zupančič in Puklek Levpušček, 2005). Samozaznane poddimenzije osebnosti so se glede na samoocene trinajstletnikov strukturirale v tri komponente: vestnost, ekstravertnost in čustvena nestabilnost – nesprejemljivost. S samoocenami pri nekoliko starejših mladostnikih v Sloveniji in Rusiji (od 12 do 15 let) pa se je na podlagi konfirmatorne faktorjske analize s 13 ICID lestvicami (avtorji so zaradi nizke diskriminativnosti izločili lestvici ugodljivost in uvidevnost) pokazala pričakovana petfaktorska struktura. Pri tem sta lestvici inteligentnost in odprtost za izkušnje tvorili peti faktor – odprtost (Knyazev idr., 2008).

Raziskave, opravljene z ICID oz. VIRO, v katerih so starši ocenjevali osebnostne značilnosti svojih otrok oz. mladostnikov, so večinoma podprle petfaktorsko/petkomponentno strukturo osebnosti, primerljivo s PFM. Pri vzorcu staršev v ZDA, ki so ocenjevali osebnostne značilnosti otrok in mladostnikov, starih dve do štirinajst let, je konfirmatorna faktorjska analiza ICID lestvic pokazala ustrezne indekse prileganja predpostavljenega PFM (ekstravertnost, nesprejemljivost, vestnost,

čustvena nestabilnost in inteligentnost) zbranim podatkom (Halverson idr., 2003). V. L. Havill s sodelavci (2003) in Knyazev s soavtoricama (2008) so pri starših otrok/mladostnikov iz Grčije, Kitajske in ZDA ter Rusije in Slovenije s podatki pri istem vprašalniku izvedli eksploratorno faktorsko analizo (EFA) in analizo kongruentnosti faktorskih matrik med deželami. Ugotovili so, da EFA izloči pet faktorjev, visoko kongruentni med deželami in med ocenjevalci pa so prvi štirje (ekstravertnost, vestnost, čustvena nestabilnost in nesprejemljivost). Aktivnost se je kot peti faktor pokazala pri severnoameriškem, grškem in slovenskem vzorcu, ne pa pri kitajskem in ruskem. Pri ruskem vzorcu staršev, ki so ocenjevali svoje otroke/mladostnike (Knyazev idr., 2008; Slobodskaya, 2004), se je preko EFA kot peti faktor pokazala odprtost, podobno kot so ugotovile M. Zupančič, A. Gril in T. Kavčič (2006) na podlagi analize glavnih komponent z Varimax rotacijo pri starostno heterogenem vzorcu slovenskih otrok/mladostnikov, o katerih so pri VIRO poročale njihove mame. Pri tem je imela peta komponenta (odprtost) precej nizko lastno vrednost. Empirično pridobljeni podatki pa se ustrezno prilegajo predpostavljeni petfaktorski strukturi (z odprtostjo kot petim faktorjem), če iz modela izpustimo eno ali dve VIRO lestvici (ugodljivost, uvidevnost) (Halverson idr., 2003; Knyazev idr., 2008).

Rezultati različnih raziskav torej kažejo, da otrokova/mladostnikova osebnost sicer konvergira k »velikim petim« dimenzijam, vendar se pri različnih ocenjevalcih (npr. starši, sošolci, samoporočanje) in pri različnih vzorcih (npr. iz različnih dežel, različne starosti in z uporabo različnih metod za določanje strukture osebnosti) ni pokazala kot visoko dosledna (npr. Besevegis, Pavlopoulos in Motti-Stefanidi, 2005; Halverson idr., 2003; Havill idr., 2003; Slobodskaya, 2004; Zupančič in Puklek Levpušček, 2005).

Problem

Na podlagi dosedanjih raziskovalnih izsledkov sva v okviru tega prispevka ugotavljali, kakšna je komponentna struktura osebnostnih značilnosti mladostnikov v zgodnjem in v srednjem mladostništvu. Zanimalo naju je, ali se ta struktura mladostnikove osebnosti razlikuje glede na različne skupine ocenjevalcev (samoocene, ocene sošolcev in mam). Za razliko od večine primerljivih raziskav je bila raziskava zastavljena vzdolžno in je zato omogočila neposredno primerjavo mladostnikove strukture osebnosti med dvema meritvama.

Metoda

Udeleženci

V raziskavi so sodelovali mladostniki, njihovi sošolci in mame. V času prvega merjenja so ciljni mladostniki izpolnili vprašalnike (oblika za samooceno), s pomočjo

enakega vprašalnika (oblika za oceno drugih) pa sta o vsakem ciljnim mladostniku poročala tudi po dva sošolca in mama. Čez dve leti sva merjenje ponovili z istimi mladostniki, njihovimi mamami in novimi sošolci v srednji šoli.

V času prve meritve je sodelovalo 209 ciljnih mladostnikov, ki so obiskovali 8. razred osemletke v eni izmed osmih osnovnih šol iz različnih slovenskih mest (Ravne na Koroškem, Ljubljana, Logatec in Postojna). Mladostniki so bili stari od 14;1 let do 15;7 let ($M = 14;7$ let, $SD = 4$ mesece). Med njimi je bilo 127 deklet (61 %) in 82 fantov (39 %). Mladostniki so sami poročali o svojih osebnostnih značilnostih, prav tako je te njihove značilnosti ocenilo še 410 sošolcev in 173 mam. Razpon izobrazbe sodelujočih mam je bil od končane osnovne šole do doktorata znanosti. V času prvega merjenja so imele mame v povprečju 12,8 zaključenih let šolanja ($SD = 2,5$ let).

V času drugega merjenja, dve leti kasneje, sva v 39 srednjih šolah po Sloveniji »poiskali« iste ciljne mladostnike, ponovno pa jih je sodelovalo 181, kar pomeni 14 % osip vzorca. Večina vključenih mladostnikov je obiskovala drugi letnik srednje šole, šest pa jih je ponavljalo prvi letnik. Med srednjimi šolami, ki so jih mladostniki obiskovali, so prevladovale gimnazije. Med ciljnimi mladostniki je bilo 115 deklet (64 %) in 66 fantov (36 %), ocenilo pa jih je 358 sošolcev in 156 mam.

Pripomočki

Pri obeh merjenjih so mladostniki, njihovi sošolci in mame osebnostne značilnosti (samo)ocenili z *Vprašalnikom individualnih razlik med otroki/mladostniki* (VIRO; Zupančič in Kavčič, 2002, v tisku), ki je slovenski prevod in priredba izvirnika ICID (*Inventory of Child Individual Differences*; Halverson in Havill, 1997; Halverson idr., 2003). ICID je starostno in kulturno nevtralen pripomoček za ocenjevanje osebnostnih značilnosti otrok in mladostnikov. Sestavlja ga 108 označevalcev posameznih osebnostnih značilnosti (postavk), ki jih ocenjevalec, glede na zaznano izraznost pri otroku/mladostniku, oceni s pomočjo 7-stopenjske ocenjevalne lestvice Likertovega tipa. Postavke se združujejo v 15 notranje zanesljivih lestvic, ki predstavljajo osebnostne poteze srednje ravni ali poddimenzije osebnosti (Halverson idr., 2003). Te so:

1. usmerjenost k dosežku (vztrajnost, usmerjenost na doseganje cilja),
2. raven dejavnosti (energija, količina gibanja),
3. antagonizem (opozicionalnost, napadalnost, prepirljivost),
4. ugodljivost (sodelovalnost, zlasti v odzivu na avtoriteto),
5. uvidevnost (skrbnost do drugih, težnja po socialni bližini, empatija),
6. odkrenljivost (nizka koncentracija, težave pri vzdrževanju pozornosti),
7. strah/negotovost (nagnjenost k distresu, reaktivnost, zaskrbljenost, negotovost vase),
8. inteligentnost (hitro razumevanje dogajanja, visoka sposobnost učenja, spoznavna usmerjenost),

9. negativno čustvovanje (razdražljivost, muhavost, doživljanje sovražnih čustev v medosebnih situacijah),
10. odprtost do izkušenj (težnja k raziskovanju, odkrivanju novih stvari, zanimanje za novosti),
11. organiziranost (skrbnost do stvari, perfekcionizem, urejenost, rednost),
12. pozitivna čustva (pozitivno splošno razpoloženje, optimizem, dobrovoljnost, razumevanje z drugimi),
13. socialna plašnost (socialna zadržanost, umaknjenost, inhibicija v socialnih situacijah),
14. sociabilnost (težnja po druženju, dejavno iskanje družbe, hitro navezovanje socialnih stikov) in
15. močna volja (asertivnost, težnja po vodenju, iniciativnost v skupini, manipulativnost).

ICID/VIRO se lahko uporablja v več različicah (Zupančič in Kavčič, v tisku). V pričujoči raziskavi sva ga uporabili za ugotavljanje samoocene osebnostnih značilnosti mladostnikov in ocene ciljnih mladostnikov s strani drugih (sošolci in mame), ocenjevalno lestvico in tej ustrezna navodila za izpolnjevanje vprašalnika pa sva v primerjavi z izvirnikom nekoliko spremenili. Zanimale naju namreč niso mladostnikove osebnostne značilnosti v primerjavi z njegovimi vrstniki, ampak (samo)zaznana ocena izraženosti teh značilnosti na sedemstopenjski lestvici, ki je zajemala razpon od »1 = sploh ne velja zame/zanj(o)« do »7 = popolnoma velja zame/zanj(o)«. Da bi se izognili mladostnikovi razlagi posameznih postavk kot otroških, sva jih malenkostno preoblikovali, pri tem pa sva seveda ohranili njihov prvotni pomen. Npr. postavko »je jokav«, ki je bila vključena v originalnem vprašalniku VIRO, sva spremenili v »se hitro razjoka(m)«. Uporabljeno obliko postavk za mladostnike vsebuje tudi končna oblika slovenskega vprašalnika, ki je temeljito psihometrično preverjena in normalizirana pri slovenskem vzorcu mladostnikov (Zupančič in Kavčič, v tisku).

Notranja zanesljivost 15 lestvic VIRO je visoka (Puklek Levpušček in Zupančič, v tisku; Zupančič in Kavčič, 2004b, v tisku; Zupančič idr., 2008), prav tako skladnost med neodvisnimi ocenjevalci (Zupančič in Kavčič, 2004b, 2007, v tisku; Zupančič idr., 2008), časovna stabilnost lestvic v obdobju enega in dveh let je srednje visoka do visoka (Zupančič in Kavčič, 2007, v tisku; Zupančič idr., 2008), podobno kot sočasna in vzdolžna napovedna veljavnost dimenzij glede na kriterijske spremenljivke socialnega vedenja in učne uspešnosti (Puklek Levpušček in Zupančič, v tisku; Zupančič in Kavčič, 2004b, 2007). Struktura osebnostnih značilnosti otrok in mladostnikov, ocenjenih z ICID oz. VIRO konvergira k velikim petim dimenzijam osebnosti, čeprav se nekoliko razlikuje glede na različne ocenjevalce, starost ciljnih posameznikov, kulturo in uporabljeno metodo ugotavljanja strukture (npr. Besevegis idr., 2005; Halverson idr., 2003; Havill idr., 2003; Knyazev idr., 2008; Slobodskaya, 2004; Zupančič, Gril in Kavčič, 2006; Zupančič in Puklek Levpušček, 2005; Zupančič, Sočan in Kavčič, 2008).

Postopek

V raziskavi sva uporabili vzdolžni pristop k zbiranju podatkov s ponovljeno meritvijo po preteku dveh let.

Prošnje za sodelovanje sva naslovili na osem osnovnih šol, v katerih sva pisno pojasnili namen raziskave in predstavili postopek zbiranja podatkov. Po pridobljenem soglasju ravnateljic/ravnateljev šol in staršev mladostnikov so ob prvem merjenju ciljni mladostniki – osmošolci z VIRO ocenili svoje osebnostne značilnosti, in sicer v šolskem razredu, z enakim vprašalnikom (oblika za »oceno drugih«) pa sta jih ocenjevala tudi dve/dva izmed naključno izbranih sošolk/sošolcev. Ciljno mladostnico sta ocenjevali dve sošolki, ciljnega mladostnika pa dva sošolca, ki sta ji/mu bila najbližje po abecedi. Ciljnim mladostnikom¹ sva ob koncu obiska izročili vprašalnike za njihove mame, ki so jih izpolnile doma in jih nato po približno enem tednu preko svojih otrok (mladostnikov) vrnile v šolo.

Meritve osebnostnih značilnosti sva ponovili čez dve leti. Informacije o tem, katero srednjo šolo mladostniki obiskujejo, sva večinoma pridobili ob prvem merjenju na podlagi namer, ki so jih mladostniki napisali na vprašalnike. Ciljni mladostniki so ob drugem merjenju (podobno kot ob prvem) ponovno izpolnili VIRO (samoocene), njihove osebnostne značilnosti pa so ocenili tudi njihovi novi sošolci v srednji šoli. Pri izbiri ocenjevalcev – sošolcev sva uporabili enako merilo kot v prvem delu raziskave (abecedni red in spol). Enako kot pri prvem merjenju so mame doma z VIRO ocenile osebnostne značilnosti svojih otrok (mladostnikov) in jih preko njih vrnile v šolo.

Rezultati

Podatke, ki sva jih o značilnostih ciljnih mladostnikov zbrali s pomočjo VIRO pri različnih ocenjevalcih (mladostnik, sošolca² in mama), sva najprej obravnavali v sklopu 15 lestvic, kot so jih oblikovali avtorji izvirnega vprašalnika (Halverson idr., 2003). Ob prvem merjenju sva najprej preverili notranjo zanesljivost ocen pri vsaki izmed treh skupin ocenjevalcev, ki je bila zadovoljiva. Pri ocenah osebnostnih značilnosti mladostnikov je alfa koeficient na ravni 15 lestvic za vse skupine ocenjevalcev v povprečju znašal 0,80 (glej tabelo v prilogi A) in se je gibal od 0,53 (samoocene – lestvica *odkrenljivost*) do 0,92 (ocene sošolca – lestvica *družabnost*). Povprečna notranja zanesljivost 15 lestvic se je glede na skupino ocenjevalcev nekoliko razlikovala; najvišja je bila za ocene sošolcev (0,84), nekoliko nižja za ocene

¹ Izraz mladostniki v nadaljevanju uporabljava skupaj za mladostnice in mladostnike.

² V statističnih analizah podatkov sva pri vsakem merjenju uporabili agregat ocen obeh sošolcev, saj sva predvidevali, da bova s tem zvišali zanesljivost ocenjevanja v primerjavi z upoštevanjem ocene enega sošolca. Povezanost med ocenami dveh sošolcev, ki sta ob času istega merjenja ocenjevala istega ciljnega mladostnika, je bila nizka do zmerno visoka (Smrtnik Vitulić, 2008).

mam (0,81) in najnižja za samoocene mladostnikov (0,74).

Da bi ugotovili, v kakšne nadredne in razmeroma neodvisne komponente osebnosti se združuje 15 lestvic osebnostnih potez srednje ravni splošnosti, sva uporabili analizo glavnih komponent (PCA) z Varimax rotacijo. Pri izbiri števila komponent sva upoštevali različna merila: Kaiser-Gutmanovo merilo lastnih vrednosti, višjih ali enakih 1, test drobirja ter interpretabilnost in primerljivost komponent, dobljenih pri obeh merjenjih.

Struktura mladostnikove osebnosti, ki sledi iz samoocen

Tabela 1. Komponentna struktura 15 VIRO lestvic: mladostnikove samoocene osebnostnih značilnosti.

Lestvice	Komponente				Lestvice	Komponente			
	Samoocene – merjenje 1					Samoocene – merjenje 2			
	1	2	3	4		1	2	3	4
Družabnost	,89				Pozitivna čustva	,88			
Pozitivna čustva	,86				Družabnost	,86			
Uvidevnost	,75	,48			Uvidevnost	,78	,48		
Odprtost	,60		–,41		Odprtost	,75		–,41	
Dejavnost	,53				Dejavnost	,52			
Dosežek		,84			Dosežek		,87		
Ugodljivost		,82			Organiziranost		,85		
Organiziranost		,81			Ugodljivost		,73		
Inteligentnost		,57	–,49		Inteligentnost	,43	,48		
Boječnost			,84		Močna volja			,82	
Odkrenljivost		–,50	,61		Antagonizem			,76	
Socialna plašnost	–,73		,51		Negativna čustva			,70	,52
Močna volja				,80	Boječnost				,88
Negativna čustva			,45	,77	Socialna plašnost	–,70			,54
Antagonizem		–,42		,59	Odkrenljivost		–,70		,45

Opombe. Merjenje 1: $N = 210$; 1 = ekstravertnost, 2 = vestnost, 3 = čustvena nestabilnost, 4 = nesprejemljivost. Merjenje 2: $N = 183$; 1 = ekstravertnost, 2 = vestnost, 3 = nesprejemljivost, 4 = čustvena nestabilnost. Odprtost = odprtost za izkušnje, dosežek = usmerjenost k dosežku, boječnost = boječnost/negotovost. Primarne obremenitve so natisnjene odebeljeno, označene so tudi obremenitve, enake 0,40 ali višje.

Pri obeh merjenjih sva glede na samoocene osebnostnih značilnosti uporabili štirikomponentno rešitev (glej tabelo 1). Ob prvem merjenju so prve štiri komponente skupaj pojasnile 75,14 % variance lestvic VIRO (lastne vrednosti: 3,71, 3,27, 2,21 in 2,09), ob drugem pa 76,79 % variance (lastne vrednosti: 4,12, 3,22, 2,21 in 1,97). Komponente sva pri obeh merjenjih poimenovali ekstravertnost (prva komponenta), vestnost (druga komponenta), čustvena nestabilnost (ob prvem merjenju tretja in ob drugem četrta komponenta) in nesprejemljivost (ob prvem merjenju četrta in ob drugem tretja komponenta), saj so bile pri obeh merjenjih vsebinsko zelo podobne.

Ob prvem merjenju so komponente v zaporedju pojasnile 24,72 %, 21,81 %, 14,70 % in 13,91 % variance, ob drugem pa 27,46 %, 21,46 %, 14,74 % in 13,13 %.

Ob prvem merjenju je ekstravertnost odražala mladostnikovo *družabnost, pozitivna čustva, uvidevnost, odprtost za izkušnje, dejavnost* in nizko *socialno plašnost*. Vestnost je vključevala mladostnikovo *usmerjenost k dosežku, ugodljivost, organiziranost* in *inteligentnost*. Čustveno nestabilnost sta opredeljevali mladostnikova *boječnost/negotovost* in *odkrenljivost*. Nesprejemljivost je bila sestavljena iz mladostnikove *močne volje, negativnih čustev* in *antagonizma*. Prepoznane komponente ob drugem merjenju so bile vsebinsko »praktično« enake kot ob prvem. Edina razlika se je po dveh letih pokazala pri lestvici *odkrenljivost*, ki se je ob drugem merjenju najvišje (in negativno) povezala z vestnostjo, pri prvem pa s čustveno nestabilnostjo.

Razlike med štirimi komponentami, dobljenimi pri obeh merjenjih, so se predvsem pojavile glede sekundarnih obremenitev (0,40 ali več) posameznih lestvic po posameznih komponentah. Pri obeh merjenjih se je namreč pokazalo, da je več lestvic VIRO primarno nasičenih z eno komponento, razmeroma visoko (sekundarno) pa tudi z drugo komponento, kar pomeni, da so bile komponente med seboj povezane. Tako je imela lestvica *inteligentnost* pri drugem merjenju sekundarno obremenitev na ekstravertnosti. Ob prvem merjenju se pri vestnosti kažejo sekundarne obremenitve z lestvicami *uvidevnost, odkrenljivost* – obrnjeno in *antagonizem* – obrnjeno, ob drugem merjenju pa z *uvidevnostjo*. Ob prvem merjenju sta imeli lestvici *inteligentnost* in *odprtost za izkušnje* (obe obrnjeno) znatno sekundarno obremenitev na komponenti čustvena nestabilnost, ob drugem merjenju je to bila lestvica *odkrenljivost*, pri obeh merjenjih pa *negativna čustva* in *socialna plašnost*. Ob drugem merjenju pri lestvici *odprtost za izkušnje* poleg primarne obremenitve na ekstravertnosti opazimo še upoštevanja vredno negativno obremenitev na komponenti nesprejemljivost.

Struktura mladostnikove osebnosti, ki sledi iz ocen sošolcev

V času obeh merjenj sva glede na ocene sošolcev, ki so ocenjevali opažene značilnosti ciljnih mladostnikov, obdržali štirikomponentno rešitev (glej tabelo 2). Ob prvem merjenju so prve štiri komponente skupaj pojasnile 82,25 % variance lestvic VIRO (lastne vrednosti: 3,91, 3,63, 2,60 in 2,21), ob drugem pa 83,62 % (lastne vrednosti: 4,32, 3,92, 2,28 in 2,03). Po Varimax rotaciji je bil vrstni red dobljenih štirih komponent pri obeh merjenjih naslednji: ekstravertnost – čustvena stabilnost (prva komponenta), vestnost (druga komponenta), nesprejemljivost (ob prvem merjenju četrta in ob drugem tretja komponenta) in priljubljenost (ob prvem merjenju tretja in ob drugem četrta komponenta). Za enako poimenovanje dobljenih komponent pri obeh merjenjih sva se odločili na podlagi njihove vsebinske podobnosti. Ob prvem merjenju so posamezne komponente v zaporedju pojasnile 28,78 %, 26,13 %, 15,18 % in 13,53 % variance, ob drugem pa 26,04 %, 24,19 %, 17,31 % in 14,72 % variance.

Tabela 2. Komponentna struktura 15 VIRO lestvic: ocene sošolcev o osebnostnih značilnostih ciljnih mladostnikov.

Lestvice	Komponente				Lestvice	Komponente			
	Ocene sošolcev – merjenje 1					Ocene sošolcev – merjenje 2			
	1	2	3	4		1	2	3	4
Organiziranost		,85			Organiziranost		,90		
Dosežek		,81	,43		Dosežek		,89		
Inteligentnost	,48	,78			Inteligentnost	,42	,75		
Ugodljivost		,70	,59		Ugodljivost		,74		,53
Uvidevnost			,83		Uvidevnost		,45		,78
Odkrenljivost		–,78			Odkrenljivost		–,81		
Družabnost	,86				Družabnost	,90			
Dejavnost	,72				Dejavnost	,77			
Odprtost	,70	,42			Odprtost	,77			
Pozitivna čustva	,56		,72		Pozitivna čustva	,60			,69
Močna volja				,80	Močna volja	,51		,71	
Socialna plašnost	–,86				Socialna plašnost	–,87			
Boječnost	–,83				Boječnost	–,80		,43	
Antagonizem		–,41	–,56	,61	Antagonizem			,67	–,53
Negativna čustva				,87	Negativna čustva			,93	

Opombe. Merjenje 1: $N = 179$; 1 = ekstravertnost – čustvena stabilnost, 2 = vestnost, 3 = prijetnost, 4 = nesprejemljivost. Merjenje 2: $N = 179$; 1 = ekstravertnost – čustvena stabilnost, 2 = vestnost, 3 = nesprejemljivost, 4 = prijetnost. Odprtost = odprtost za izkušnje, dosežek = usmerjenost k dosežku, boječnost = boječnost/negotovost. Primarne obremenitve so natisnjene odebeljeno, označene so tudi obremenitve, enake 0,40 ali višje.

Sošolci so zaznalo ekstravertnost mladostnikov v času obeh merjenj povezali s čustveno stabilnostjo (kombinirana komponenta). Vzorec primarnih obremenitev lestvic VIRO na tej komponenti kaže, da jo ob obeh merjenjih opisujejo *družabnost*, *dejavnost*, *odprtost za izkušnje*, *socialna plašnost* – obrnjeno in *boječnost/negotovost* – obrnjeno, medtem ko vestnost sestavljajo lestvice *organiziranost*, *usmerjenost k dosežku*, *inteligentnost*, *ugodljivost* in *odkrenljivost* – obrnjeno, priljubljenost opredeljujeta lestvici *uvidevnost* in *pozitivna čustva*, nesprejemljivost pa lestvice *močna volja*, *antagonizem* in *negativna čustva*.

Vzorci sekundarnih obremenitev pa se med komponentami, prepoznanimi ob različnih merjenjih, nekoliko razlikujejo. Pri vsakem izmed dveh merjenj, ob katerih so sošolci ocenjevali ciljne mladostnike, je več lestvic VIRO izkazovalo zmerno do visoko sekundarno obremenitev še na drugi komponenti (*antagonizem* celo na dveh). Pregled sekundarnih nasičenosti sugerira povezavo ekstravertnosti – čustvene stabilnosti z lestvicama *inteligentnost* in *pozitivna čustva* ob obeh merjenjih, ob drugem tudi z lestvico *močna volja*. Vestnost se je ob prvem merjenju povezovala še z lestvicama *odprtost za izkušnje* in *antagonizem* – obrnjeno, ob drugem pa z *uvidevnostjo*. Lestvici *ugodljivost* in *antagonizem* – obrnjeno imata pri obeh merjenjih sekundarno obremenitev na priljubljenosti, pri prvem skupaj z lestvico *usmerjenost*

k dosežku, komponenta nesprejemljivost pa se ob drugem merjenju v precejšnji meri sekundarno povezuje še z lestvico *boječnost/negotovost*.

Primerjava komponent, izločenih glede na samoocene mladostnikov o osebnostnih značilnostih, in komponent, ugotovljenih na podlagi ocen teh značilnosti, ki so jih o ciljnih mladostnikih podali njihovi sošolci, je pri obeh merjenjih pokazala na nekatere razlike. Sošolci so zaznane poteze ciljnih mladostnikov, ki označujejo ekstravertnost (družabnost, dejavnost, odprtost za izkušnje), povezali s čustveno stabilnostjo (kombinirana komponenta), medtem ko so mladostniki pri sebi boljje razlikovali med tema dvema konstruktoma. Glede na poročila sošolcev o ciljnih mladostnikih se je kot samostojna komponenta pokazala priljubljenost, lestvice, ki so jo tvorile, pa so se glede na samoocene mladostnikov primarno povezovale z ekstravertnostjo. Sestava komponent vestnost in nesprejemljivost je bila pri obeh skupinah ocenjevalcev podobna, saj so komponenti opisovale enake lestvice s podobnim vzorcem primarnih obremenitev.

Struktura mladostnikove osebnosti, ki sledi iz ocen mam

Ob prvem in drugem času merjenja sva glede na ocene mam, ki so ocenjevale osebnostne značilnosti svojih otrok (ciljnih mladostnikov), obdržali štirikomponentno rešitev. Ob prvem merjenju so prve štiri komponente skupaj pojasnile 72,45 % variance lestvic VIRO (lastne vrednosti: 3,32, 3,01, 2,85 in 1,69), ob drugem pa 75,20 % (lastne vrednosti: 3,36, 3,36, 2,49 in 2,49). Po Varimax rotaciji je bil vrstni red štirih glavnih komponent pri obeh merjenjih enak, poimenovali pa sva jih ekstravertnost, vestnost, čustvena nestabilnost in nesprejemljivost. Ob prvem merjenju so pojasnile 22,40 %, 22,38 %, 16,58 % in 13,85 % variabilnosti, ob drugem pa 22,14 %, 20,04 %, 19,01 % in 11,26 %.

Ob obeh merjenjih je bila ekstravertnost, dobljena glede na ocene mam, ki so poročale o ciljnih mladostnikih, primarno nasičena z lestvicami družabnost, pozitivna čustva, uvidevnost, odprtost za izkušnje, dejavnost in socialna plašnost – obrnjeno. Vestnost vključuje nasičenost z lestvicami organiziranost, usmerjenost k dosežku, inteligentnost, ugodljivost in odkrenljivost – obrnjeno. Lestvici boječnost/negotovost in inteligentnost – obrnjeno imata primarno obremenitev na komponenti čustvena nestabilnost, lestvici močna volja in antagonizem pa na nesprejemljivosti. Edina razlika se je po dveh letih pokazala glede lestvice negativna čustva, ki je bila ob prvem merjenju primarno povezana s čustveno nestabilnostjo, ob drugem pa z nesprejemljivostjo.

Primerjava komponent, dobljenih ob prvem in drugem merjenju, je glede na samoocene mladostnikov in ocene mam pokazala podobno sestavo ekstravertnosti in nesprejemljivosti ter majhne razlike glede vzorca primarnih obremenitev VIRO lestvic pri vestnosti in čustveni nestabilnosti. Lestvica inteligentnost se je glede na komponente, dobljene na podlagi ocen mam, primarno (in negativno) povezala s

Tabela 3. Komponentna struktura 15 VIRO lestvic: ocene mam o osebnostnih značilnostih ciljnih mladostnikov.

Lestvice	Komponente Ocene mam dejansko – merjenje 1				Lestvice	Komponente Ocene mam dejansko – merjenje 2			
	1	2	3	4		1	2	3	4
Družabnost	,85				Pozitivna čustva	,88			
Pozitivna čustva	,84				Družabnost	,80		–,44	
Uvidevnost	,74			–,45	Uvidevnost	,79			
Odprtost	,66				Odprtost	,67		–,41	
Dejavnost	,62				Dejavnost	,62			
Dosežek		,88			Dosežek		,88		
Ugodljivost		,75			Organiziranost		,87		
Organiziranost		,90			Ugodljivost		,77		
Inteligentnost		,40	–,66		Inteligentnost		,45	–,67	
Boječnost			,88		Boječnost			,81	
Odkrenljivost		–,78	,47		Socialna plašnost	–,68		,55	
Negativna čustva			,59	,56	Odkrenljivost		–,70	,49	
Socialna plašnost	–,73		,48		Močna volja				,83
Močna volja				,82	Negativna čustva				,80
Antagonizem				,76	Antagonizem	–,41	–,46		,65

Opombe. Merjenje 1: $N = 174$; 1 = ekstravertnost, 2 = vestnost, 3 = čustvena nestabilnost, 4 = nesprejemljivost. Merjenje 2: $N = 156$; 1 = ekstravertnost, 2 = vestnost, 3 = čustvena nestabilnost, 4 = nesprejemljivost. Odprtost = odprtost za izkušnje, dosežek = usmerjenost k dosežku, boječnost = boječnost/negotovost. Primarne obremenitve so natisnjene odebeljeno, označene so tudi obremenitve, enake 0,40 ali višje.

čustveno nestabilnostjo, glede na komponente, ki sledijo iz samoocen mladostnikov, pa z vestnostjo.

Ob obeh merjenjih je več lestvic VIRO, dobljenih glede na ocene mam ciljnih mladostnikov, zmerno do visoko nasičalo po dve komponenti oz. lestvica antagonizem tri. Vzorec sekundarnih obremenitev kaže, da se lestvica antagonizem – obrnjeno ob drugem merjenju povezuje z ekstravertnostjo, pa tudi z vestnostjo; lestvica inteligentnost se je pri obeh merjenjih povezovala z vestnostjo, tako kot lestvici socialna plašnost in odkrenljivost s čustveno nestabilnostjo; pri slednji komponenti kažeta znatno sekundarno (in negativno) obremenitev tudi lestvici družabnost in odprtost za izkušnje (obe obrnjeno). Lestvici negativna čustva in uvidevnost – obrnjeno kažeta sekundarno obremenitev le ob prvem merjenju in sicer pri nesprejemljivosti.

Pregled vsebinske sestave izločenih komponent osebnosti (vzorci primarnih in sekundarnih obremenitev) sugerira, da sta si glede zaznane organizacije osebnosti ciljnih mladostnikov razmeroma najbolj podobni skupini mladostnikov (samoocene) in njihovih mam, najmanj pa skupini mam in sošolcev ciljnih mladostnikov.

Razprava

V raziskavi sva na podlagi ocen pri novem, starostno in kulturno nevtralnem merskem pripomočku, ugotavljali osebnostno strukturo mladostnikov v zgodnjem in srednjem mladostništvu. Pri zbiranju poročil o osebnostnih značilnostih ciljnih mladostnikov sva uporabili vzdolžni pristop in pristop več ocenjevalcev: osebnost so ob dveh merjenjih, s ponovljeno meritvijo čez dve leti, ocenjevali mladostniki sami, njihovi sošolci in mame. Skladno z običajnimi postopki pri raziskovanju v okviru PFM sva strukturo lestvic določali z metodo glavnih komponent, ki ji je sledila Varimax rotacija izločenih komponent. Štiri komponente osebnosti, prepoznane glede na vsako izmed skupin ocenjevalcev in pri vsakem izmed dveh merjenj, so pojasnile visok odstotek variance VIRO lestvic.

Struktura mladostnikove osebnosti, ki sledi iz samoocen osebnostnih značilnosti

Po pregledu rezultatov komponentnih analiz, ki sva jih opravili z lestvicami VIRO, in ob upoštevanju različnih meril sva se odločili za interpretacijo štirikomponentne strukture osebnosti pri vsaki izmed treh skupin ocenjevalcev, ki so poročali o osebnosti mladostnikov, in pri obeh merjenjih. Struktura lestvic VIRO, prepoznana na podlagi samoocene mladostnikov, je ob obeh merjenjih vključevala ekstravertnost, vestnost, čustveno nestabilnost in nesprejemljivost, medtem ko se odprtost ni pokazala kot samostojna komponenta. Lestvica *inteligentnost* je sestavljala komponento vestnost, lestvica *odprtost za izkušnje* pa se je priključila komponenti ekstravertnost. Sestava štirih komponent osebnosti, ki predstavljajo robustne osebnostne poteze, je bila pri obeh merjenjih razmeroma podobna. To pomeni, da je struktura VIRO lestvic osebnostnih potez srednje ravni splošnosti glede na samoocene mladostnikov v obdobju dveh let razmeroma dosledna.

Samozaznana organizacija osebnosti v mladostništvu se je v pričujoči raziskavi pokazala kot manj diferencirana v primerjavi s strukturo, o kateri so poročali avtorji slovenskih in tujih raziskav, ki so bile opravljene z različnimi drugimi vprašalniki za otroke in mladostnike, npr. z B5P-C (Little in Wanner, 1998; Pislak, 1999; Zupančič, 2001), s *Kalifornijskim Q-nizom* (Van Lieshot in Haselager, 1994). Natančno število robustnih dimenzij osebnosti, pa tudi njihova sestava, se namreč nekoliko razlikuje v odvisnosti od mnogih dejavnikov: uporabljenega merskega pripomočka (in s tem povezane sestave postavk), starosti ocenjevalcev oz. značilnosti vzorca ciljnih posameznikov, metode za določanje robustnih potez. V vsakem primeru se večje število specifičnih osebnostnih potez združuje v tri do sedem širših konstruktov, pomensko zelo podobnih večini izmed petih robustnih potez osebnosti, prepoznanih pri odraslih.

Enako kot v pričujoči raziskavi sta VIRO pri vzorcu slovenskih trinajstletnikov, ki so se ocenjevali sami, uporabili M. Zupančič in M. Puklek Levpušček (2005). Zaradi uporabe istega merskega pripomočka in metode za ugotavljanje strukture

ocen (analiza glavnih komponent z Varimax rotacijo), so rezultati obeh raziskav med seboj neposredno primerljivi. Osebnostne poteze srednje ravni (15 VIRO lestvic) so se glede na samoocene trinajstletnikov strukturirale v tri komponente: vestnost, ekstravertnost in čustvena nestabilnost – nesprejemljivost. Prvi dve sta se po svoji sestavi (in seveda v imenovanju) izkazali kot podobni ustreznim dimenzijam, ki sva jih v pričujoči raziskavi izločili pri petnajst- oz. sedemnajstletnikih. Razlike v strukturi samoocen mladostnikov so se med raziskavama pojavile pri čustveni nestabilnosti in nesprejemljivosti, saj sta pri trinajstletnikih tvorili kombinirano komponento, pri starejših mladostnikih pa sta bili razmeroma neodvisni. Petnajst- in sedemnajstletniki v pričujoči raziskavi torej niso povezovali izraznosti označevalnih potez čustvene nestabilnosti z izraznostjo označevalnih potez nizke sprejemljivosti. Z drugimi besedami, tisti, ki so se ocenili kot bolj čustveno nestabilne, se niso hkrati zaznali tudi kot bolj nesprejemljive (antagonistične, nagnjene k negativnemu čustvovanju in izražanju močne volje). Glede na to, da se je struktura osebnosti pri starejših mladostnikih pokazala kot nekoliko bolj diferencirana od strukture v primerljivi raziskavi z mlajšimi udeleženci, lahko sklepamo na postopno diferenciacijo samozaznane organizacije osebnosti iz zgodnjega v srednje mladostništvo. Ta organizacija pa se predvidoma do obdobja poznega mladostništva diferencira na raven strukture pri odraslih (npr. Allik, idr., 2004; Costa in McCrae, 1994).

Samozaznana organizacija osebnosti v mladostništvu se je v pričujoči raziskavi pokazala kot manj diferencirana tudi v primerjavi s strukturo, ki so jo avtorji z uporabo VIRO/ICID dobili preko starševskih ocen otrok in mladostnikov (npr. Halverson idr., 2003; Knyazev, 2004; Slobodskaya, 2004; Zupančič idr., 2006) in samoocen mladostnikov (Knyazev idr., 2008). Samozaznave petnajst- in sedemnajstletnih mladostnikov so se v pričujoči raziskavi strukturirale znotraj štirih komponent (ekstravertnost, vestnost, čustvena nestabilnost in nesprejemljivost). Kot samostojna pa se ni pojavila peta komponenta – odprtost, ki se je pokazala v raziskavah s starševskimi poročili o osebnosti njihovih otrok, in vključuje potezi odprtost za izkušnje ter inteligentnost. V pričujoči raziskavi so mladostniki razmeroma slabo razlikovali med odprtostjo in ekstravertnostjo (poteza odprtost za izkušnje je sestavljala komponento ekstravertnost) ter med vestnostjo in inteligentnostjo (poteza inteligentnost je sestavljala komponento vestnost). Podobno je Knyazev (2004) pri velikem vzorcu ruskih mladostnikov, starih od deset do osemnajst let, ki so se s pomočjo ICID ocenili sami, ugotovil, da so se njihove osebnostne značilnosti organizirale znotraj štirih faktorjev osebnosti: ekstravertnosti, sprejemljivosti, vestnosti in čustvene nestabilnosti. V isti raziskavi so ruske mladostnike ocenjevale tudi njihove mame. Primerjava strukture samoocen osebnosti mladostnikov je glede na strukturo ocen njihovih mam pokazala podobnost med prvimi štirimi faktorji. Peti faktor (odprtost) pa se je pojavil le, ko so osebnost svojih otrok/ mladostnikov ocenjevale mame.

Eden izmed možnih razlogov, da mladostniki v pričujoči (tako kot v omenjeni ruski) raziskavi niso ocenjevali označevalnih potez odprtosti neodvisno od dveh drugih robustnih potez (ekstravertnosti in vestnosti), bi lahko bil npr. sam merski

pripomoček. VIRO oz. ICID je bil oblikovan na podlagi izbora pridevnikov in fraz, s katerimi so starši prosto opisovali osebnost svojih otrok/mladostnikov, zato vprašalnik primarno ni namenjen (samo)ocenjevanju mladostnikov. V različnih raziskavah, v katerih avtorji niso uporabili merskih pripomočkov, ki bi bili prvotno namenjeni samoocenjevanju osebnostnih značilnosti pri otrocih in mladostnikih (npr. NEO-PI-R, Costa in McCrae, 1994; *Flamska dvopolna lestvica pridevnikov*, Mervielde in De Fruyt, 2000; VIRO, Zupančič in Puklek Levpušček, 2005), rezultati morda ne odražajo le osebnostnih značilnosti (in njihove strukture) pri ciljnih posameznikih, ampak tudi napako, do katere prihaja, ker merski pripomoček ni prilagojen za uporabo glede na določeno starostno skupino (npr. Knyazev idr., 2008). Rezultati pričujoče raziskave so seveda lahko posledica dejstva, da samozaznana organizacija osebnosti v mladostništvu še ni dosegla ravni diferenciacije strukture, ki je značilna za odrasle. Avtorji (Halverson idr., 2003; Knyazev idr., 2008) tudi sugerirajo, da se model s petimi robustnimi faktorji ustrezno prilega podatkom pri VIRO/ICID (samoocena mladostnikov in starševske ocene), če v modelu izločimo lestvice, ki so razmeroma nizko diskriminativne. Pri interpretaciji strukture mladostnikove osebnosti je potrebno upoštevati tudi dejstvo, da postavke, ki označujejo robustno potezo odprtosti v pripomočkih, oblikovanih za otroke/mladostnike (kot je npr. VIRO), vključujejo le težnjo po pridobivanju znanja, hitrost pri učenju, bistrrost, informiranost, radovednost, domišljijo, izvirnost, zaznavno občutljivost in širino zanimanj. Označevalne poteze so torej vsebinsko ožje kot pri vprašalnikih za odrasle, saj otroci/mladostniki niso izpostavljeni tako širokemu razponu intelektualnih izkušenj, kulturnih vplivov in se ne vključujejo v širše družbeno dogajanje v primerjavi z odraslimi (Barbaranelli, Caprara, Rabasca in Pastorelli, 2003; Caspi in Shiner, 2006; Zupančič idr., 2008). Nestabilna struktura petega faktorja v PFM tako po mnenju različnih raziskovalcev niti ni presenetljiva (Caspi, Roberts in Shiner, 2005; Knyazev idr., 2008).

Struktura mladostnikove osebnosti, ki sledi iz ocen sošolcev

Tudi po pregledu rezultatov komponentnih analiz, ki sva jih izvedli z lestvicami VIRO, pri katerih so ciljne mladostnike ocenjevali njihovi sošolci, sva ob upoštevanju enakih meril, kot sva jih navedli pri samoocenah mladostnikov, pri obeh merjenjih uporabili štirikomponentno rešitev. Glede na zaznave sošolcev je bila štirikomponentna struktura osebnosti ciljnih mladostnikov pri obeh merjenjih sestavljena iz ekstravertnosti – čustvene stabilnosti, vestnosti, priljubljenosti in nesprejemljivosti, komponenta intelekt/odprtost pa se ni pokazala kot samostojna. Podobno kot v samozaznani organizaciji osebnosti pri ciljnih mladostnikih, so tudi ocene njihovih sošolcev pri lestvici *inteligentnost* sestavljale komponento vestnost, lestvica *odprtost za izkušnje* pa se je priključila ekstravertnosti. Štiri komponente so bile pri obeh merjenjih strukturirane podobno, kar pomeni, da je bila zaznana struktura mladostnikove osebnosti glede na ocene sošolcev v obdobju dveh let raz-

meroma stabilna, kljub temu da so o istih mladostnikih čez dve leti poročali drugi pari njihovih sošolcev.

V primerljivi študiji sta Mervielde in De Fruyt (2000) na podlagi prirejenih *Flamskih dvopolnih lestvic pridevnikov* ugotovila, da osem do dvanajst let stari sošolci zaznavo osebnostnih značilnosti ciljnih učencev (otrok oz. mladostnikov) organizirajo znotraj treh faktorjev: intelekta – vestnosti, ekstravertnosti – čustvene stabilnosti in sprejemljivosti. Ker so bili sošolci, vključeni v belgijsko študijo mlajši od sošolcev v pričujoči slovenski raziskavi, ni presenetljivo, da je bila struktura ocen med mlajšimi poročevalci še nekoliko manj diferencirana, kot struktura ocen med starejšimi. V primerjavi s PFM je k manj diferencirani strukturi osebnostnih značilnosti ciljnih posameznikov, kot so jo zaznali njihovi sošolci v obeh omenjenih študijah, lahko prispevala starost ocenjevalcev in ocenjevancev (npr. Allik idr., 2004; Costa in McCrae, 1994; Little in Wanner, 1998), pa tudi sestava uporabljenih merskih pripomočkov. Flamska lestvica namreč vključuje postavke (sicer nekoliko prirejene), namenjene ocenjevanju osebnosti pri odraslih, VIRO pa opise osebnosti, ki so jih starši pri svojih otrocih različnih starosti opisali kot najbolj očitne. Osebnostne značilnosti, po katerih se med seboj razlikujejo odrasli, in značilnosti, po katerih starši razlikujejo svoje otroke od njihovih vrstnikov, pa niso nujno tudi reprezentativne značilnosti, po katerih otroci/mladostniki razlikujejo sebe od vrstnikov (samoocena) oz. vrstnike med seboj (ocena sošolcev).

Primerjava strukture mladostnikove osebnosti, ki sledi iz samoocene in ocene sošolcev, je pokazala tudi določene razlike. Sošolci so označevalne poteze ekstravertnosti pri mladostnikih povezali z označevalci čustvene stabilnosti (kombinirana komponenta), medtem ko so mladostniki razlikovali med tema dvema konstruktoma. To pomeni, da so sošolci, ki so ciljnim mladostnikom pripisali višjo (oz. nižjo) raven družabnosti, dejavnosti, odprtosti za izkušnje in nižjo (oz. višjo) raven socialne plašnosti, te zaznali tudi kot manj (oz. bolj) boječe in negotove, mladostniki sami pa so prvi sklop značilnosti ocenili neodvisno od ravni svoje boječnosti in negotovosti. Glede na zaznave osebnosti ciljnih mladostnikov s strani sošolcev se je kot samostojna komponenta pokazala priljubljenost. Lestvice, ki so jo tvorile (uvidevnost in pozitivno čustvovanje, pa tudi nizek antagonizem in ugodljivost z znatnimi sekundarnimi obremenitvami), so se v samoznavi mladostnikov povezoval z ekstravertnostjo. Vestnost in nesprejemljivost sta bili pri obeh skupinah ocenjevalcev in pri obeh merjenjih vsebinsko podobni, saj sta bili sestavljeni iz enakih lestvic. Sošolci so zaznave osebnostnih značilnosti ciljnih mladostnikov na splošno sicer organizirali nekoliko manj diferencirano kot mladostniki sami, vendar pa prvi označevalnih potez sprejemljivosti niso zaznali dvopolno, temveč v smislu dveh neodvisnih robustnih potez: (a) nesprejemljivosti (antagonizem, negativna čustva in močna volja) in (b) sprejemljivosti oz. priljubljenosti (uvidevnost, pozitivna čustva, pa tudi ugodljivost in nizek antagonizem), kot sva imenovali to komponento, saj ne vključuje širokega razpona označevalnih potez sprejemljivosti. Na podlagi teh rezultatov predpostavljamo, da je raven diferenciacije v zaznani organizaciji osebnostnih potez »področno

specifična«: ocenjevalci bolje razlikujejo med potezami posameznikov na tistih področjih, na katerih (a) imajo več dostopa do ustreznih informacij o vedenju posameznikov, in (b) je vedenje posameznikov zanje bolj pomembno in/ali očitno. Tako imajo mladostniki sami najboljši dostop do svojih notranjih stanj (npr. izkušnje strahu, zaskrbljenosti, tesnobe, negotovosti, ki jih lahko navzven prikrivajo, vključuje pa jih VIRO lestvica *boječnost/negotovost*), zato morda bolje razlikujejo med čustveno stabilnostjo in ekstravertnostjo v primerjavi z ocenami sošolcev. Za slednje je verjetno najbolj pomembno vedenje ciljnih mladostnikov v medosebnih vrstniških stikih kot merilo presoje o značilnostih ocenjevanih posameznikov. Prav označevalne poteze sprejemljivosti pa so najmočneje povezane s kakovostjo medosebnih interakcij in socialnih odnosov. Tako bi lahko sošolci zaznali subtilne različice mladostnikovega vedenja v vrstniški skupini, na eni strani zaželenega in na drugi strani nezaželenega, na tej podlagi pa bi lahko spoznali, da prisotnost želenih potez ne pomeni nujno tudi odsotnosti neželenih ali obratno (diferenciacija komponent priljubljenosti in nesprejemljivosti).

Eden izmed razlogov, da so sošolci osebnostne značilnosti mladostnikov strukturirali nekoliko drugače kot ciljni mladostniki sami, je verjetno tudi ta, da so prvi o posameznikih poročali predvsem na podlagi njihovega vedenja v specifičnem, tj. šolskem kontekstu, saj so bili ocenjevalci izbrani naključno in ne po načelu prijateljskih zvez s ciljnim mladostnikom. Slednji pa so izraznost svojih osebnostnih potez predvidoma ocenjevali s perspektive različnih kontekstov oz. na podlagi svojih splošnih subjektivnih izkušenj in vedenja nasploh. Tudi zaznana organizacija osebnostnih potez pri otrocih/mladostnikih, in ne le raven izraznosti teh potez, se namreč vsaj nekoliko razlikuje v odvisnosti od specifične perspektive oz. socialne vloge, ki jo imajo ocenjevalci v odnosu do ciljnega posameznika (Zupančič in Kavčič, 2007; Zupančič idr., 2008).

Struktura mladostnikove osebnosti, ki sledi iz ocen mam

Pregled rezultatov komponentnih analiz, ki so sledile iz maminih ocen ciljnih mladostnikov, je pokazal, da je za interpretacijo njihove osebnostne strukture tudi v tem primeru najustreznejša štirikomponentna rešitev. Pri obeh merjenjih so zaznane organizacije mladostnikove osebnosti sestavljale ekstravertnost, vestnost, čustvena nestabilnost in nesprejemljivost, komponenta intelekt/odprtost pa se ni pokazala kot samostojna. Lestvica *inteligentnost* je sestavljala komponento čustvena nestabilnost (negativne obremenitve), lestvica *odprtost za izkušnje* pa se je povezovala z ekstravertnostjo. Edina razlika v vzorcu primarnih obremenitev se je med dvema meritvama pokazala pri lestvici *negativna čustva*, ki je ob prvem merjenju sestavljala čustveno nestabilnost, ob drugem pa nesprejemljivost. Glede na podobnost med dobljenimi komponentami pri obeh merjenjih lahko zaključiva, da je bila struktura mladostnikove osebnosti, kot so jo zaznale mame, v obdobju dveh let razmeroma stabilna.

Primerjava komponent, dobljenih glede na ocene mam in samoocene mladostnikov, je v času obeh merjenj pokazala na podobnost pri sestavi ekstravertnosti in nesprejemljivosti ter na nekatere razlike pri strukturi vestnosti in čustveni nestabilnosti. Lestvica *inteligentnost* se je glede na ocene mam primarno (in negativno) povezovala s čustveno nestabilnostjo, glede na samoocene mladostnikov pa z vestnostjo. Mame so torej pri ocenah svojih otrok (mladostnikov) razmeroma slabo razlikovale med čustveno stabilnostjo in inteligentnostjo. Predvsem mladostnikom, ki so jih zaznale kot manj nagnjene k boječnosti/negotovosti, so pripisovale tudi višjo raven hitrega razumevanja, učenja in spoznavne usmerjenosti, kot mladostnikom, nagnjenim k distresu, zaskrbljenosti in nezaupanju vase. Na podlagi pregleda sestave komponent, ki sledijo iz poročil treh skupin ocenjevalcev, tudi sklepava, da so si komponente »samoocen mladostnikov in ocen njihovih mam« najbolj podobne. Morda zato, ker mame svoje otroke (mladostnike) bolje poznajo kot naključno izbrani sošolci, poleg tega prve vedenje mladostnikov opazujejo v različnih kontekstih, ocene drugih pa izhajajo predvsem iz poznavanja mladostnikov v šoli. Kljub temu, da so postavke VIRO ekološko veljavne s perspektive starševske zaznave osebnosti njihovih otrok/mladostnikov, pa struktura lestvic, ki sledi iz ocen mam, vsaj glede števila izločenih komponent in vzorca sekundarnih obremenitev ni bolj diferencirana v primerjavi s strukturo samoocen mladostnikov.

Rezultati opravljene analize, ki izhajajo iz poročil slovenskih mam o ciljnih mladostnikih, so podobni ugotovitvam drugih raziskav, v katerih so starši z ICID oz. VIRO ocenjevali osebnostne značilnosti svojih otrok in mladostnikov. Prvi štirje faktorji (oz. komponente), tj. ekstravertnost, nesprejemljivost, vestnost in čustvena nestabilnost (nevroticizem), so si zelo podobni ne glede na starost, spol, kulturno okolje, iz katerega izhajajo ciljni posamezniki in njihovi starši, ter glede na metode za določanje osebnostne strukture (Halverson idr., 2003; Havill idr., 2003; Knyazev idr., 2008; Slobodskaya, 2004; Zupančič idr., 2006; Zupančič idr., 2008). Uporabljena statistična metoda je namreč odvisna od namena raziskave. Če je poudarek raziskovanja na latentni strukturi, avtorji uporabljajo EFA (navadno pri prvi polovici vzorca, strukturo pa preverjajo pri drugi polovici s konfirmatorno analizo), če pa je v ospredju združevanje lestvic srednje ravni v robustne, pa izvajajo komponentno analizo (PCA). Pri tem ni nujno, da sestava komponent ustreza latentni strukturi. Zadnji faktor, v kolikor so se avtorji odločili za petdimenzionalno rešitev, pa je bil v dosedaj opravljenih študijah vsebinsko manj dosleden in/ali psihometrično šibek. Kot peti faktor (ali komponenta) se je npr. pokazal intelekt, ki je vključeval le lestvico *inteligentnost* (Halverson idr., 2003); intelekt/odprtost (Slobodskaya, 2004; Zupančič idr., 2006), odprtost (Besevegis idr., 2005; Knyazev idr., 2008), ki je v obeh primerih združeval lestvici *inteligentnost* in *odprtost za izkušnje*; in dejavnost (Havill idr., 2003; Knyazev idr., 2008).

Zaključki in omejitve raziskave

Raziskovalci so se v zadnjih desetletjih ukvarjali s preučevanjem razvoja osebnostnih značilnosti, kot jih povzema PFM, tudi pri otrocih in mladostnikih (npr. Barbaranelli idr., 2003; Digman, 1994; Halverson idr., 2003). V ta namen so oblikovali različne merske pripomočke (npr. Halverson idr., 2003; Little in Wanner, 1998). Prevedeno in prirejeno različico ICID (VIRO, Zupančič in Kavčič, 2004b, v tisku), starostno in kulturno nevtralnega vprašalnika individualnih razlik med otroki in mladostniki, sva pri ugotavljanju komponentne strukture osebnostnih značilnosti od zgodnjega do srednjega mladostništva prvič uporabili tudi v pričujoči raziskavi. Rezultati so v času obeh merjenj pokazali, da se petnajst osebnostnih potez srednje ravni splošnosti ne glede na skupino ocenjevalcev, ki je poročala o ciljnih mladostnikih, združuje v štiri nadredne komponente. V časovnem razponu dveh let njihova sestava znotraj vsake izmed skupin ocenjevalcev ostaja razmeroma dosledna, nekoliko manj pa so si vzorci povezav med lestvicami podobni med skupinami ocenjevalcev. Najbolj podobna je sestava komponent, ki sledi iz samoocen mladostnikov in ocen njihovih mam, najmanj pa so si podobne komponente, ki sva jih prepoznali preko poročil mam in sošolcev. Ne glede na skupino ocenjevalcev se odprtost ni pokazala kot razmeroma neodvisna komponenta, podobno kot ugotavljajo tudi drugi avtorji (npr. Caspi idr., 2005; Caspi in Shiner, 2006; Havill idr., 2003; Knyazev idr., 2008; Zupančič in Kavčič, v tisku). Morda zato, ker je odprtost v merskih pripomočkih za otroke/mladostnike zaobsežena sicer razvojno ustrezno, vendar v vsebinsko ožjem smislu kot v vprašalnikih za odrasle (Barbaranelli idr., 2003; Zupančič idr., 2008).

Raziskava je bila za razliko od večine drugih študij vzdolžna in je vključevala pristop več ocenjevalcev. Vzdolžni načrt je omogočil primerjavo dobljene komponentne strukture mladostnikovih osebnostnih značilnosti v času, pristop več ocenjevalcev pa ugotavljanje podobnosti in razlik v sestavi komponent, ki so bile prepoznane na podlagi zaznane izraznosti osebnostnih značilnosti pri ciljnih mladostnikih s strani mladostnikov samih, njihovih sošolcev in mam. Pomanjkljivost, ki omejuje posplošljivost dobljenih rezultatov, se nanaša predvsem na vzorec udeležencev. Sodelujoči ciljni mladostniki namreč ne predstavljajo reprezentativnega vzorca slovenskih mladostnikov, saj jih je večina obiskovala gimnazije. Poleg tega je bil vzorec ciljnih mladostnikov z vidika možnosti uporabe kompleksnejših statističnih postopkov za določanje strukture osebnostnih potez, ki so jih uporabili npr. Halverson in soavtorji (2003) in Knyazev s sodelavkama (2008), razmeroma majhen.

Vsekakor bodo ugotovitve služile kot podlaga nadaljnjemu raziskovanju na področju osebnostnih potez v mladostništvu, tako na ravni specifičnih kot tudi robustnih potez. Lestvice srednje ravni so se pri različnih skupinah ocenjevalcev v pričujoči raziskavi izkazale kot visoko notranje zanesljive, podobno kot robustne poteze (Smrtnik Vitulić, 2008). Na ravni 15 specifičnih potez je torej utemeljeno nadaljnje preučevanje npr. normativne in relativne stabilnosti v izraznosti mladostnikovih osebnostnih potez v času in med konteksti, njihova sočasna in vzdolžna

napovedna vrednost za različne vidike posameznikovega psihološkega delovanja. Specifične poteze, kot jih merimo z VIRO, se tudi pri mladostnikih hierarhično združujejo v vsaj štiri robustne poteze, katerih sestava je nekoliko drugačna v odvisnosti od skupine poročevalcev. Problem ekvivalentnosti merjenih robustnih konstruktov med ocenjevalci je seveda rešljiv, v sedanji fazi psiholoških spoznanj vsaj na dva načina. Če želimo pri opredelitvi robustnih potez zadržati ocene pri vseh 15 lestvicah, je priporočljivo uporabiti štiri (ekstravertnost, vestnost, čustvena nestabilnost oz. nevroticizem in sprejemljivost – obrnjeno vrednotenje), in sicer v skladu z vrednotenjem v priročniku VMR-OM (Zupančič in Kavčič, v tisku). Vrednotenje je enotno za različne skupine ocenjevalcev (le malenkostno se razlikuje od sestave ustreznih komponent, predstavljenih v razdelku samoocen in ocen mam tega prispevka) in temelji na rezultatih kompleksnih primerjalnih analiz pri slovenskem normalizacijskem vzorcu ciljnih otrok/mladostnikov, ki jih je v sodelovanju z avtoricama priročnika opravil G. Sočan. Če pa želimo obravnavati robustne poteze v kontekstu celotnega PFM modela, lahko uporabimo tudi vseh pet konstruktov, vendar pri tem upoštevamo le ocene pri 13 VIRO lestvicah: (1) ekstravertnost (družabnost, pozitivna čustva in dejavnost), (2) vestnost (usmerjenost k dosežku, organiziranost in odkrenljivost – obrnjeno vrednotenje), (3) nevroticizem (boječnost/negotovost, socialna plašnost in negativna čustva), (4) sprejemljivost (antagonizem in močna volja – oba vrednotimo obrnjeno) in (5) odprtost (inteligentnost in odprtost za izkušnje). Ob izločitvi razmeroma nizko diskriminativnih lestvic *uvidevnost* in *ugodljivost* se je namreč navedena struktura osebnosti pri mladostnikih izkazala kot ekvivalentna med samoocenami in ocenami staršev, med spoloma in med kulturami (Knyazev idr., 2008). Komponentna struktura ocen mladostnikove osebnosti s strani sošolcev, ki sva jo predstavili v tem prispevku, pa sugerira, da bi bilo potrebno vrstniško strukturo ocen mladostnikove osebnosti posebej preveriti v odnosu do samoocen in ocen odraslih, npr. s strukturnim modeliranjem.

Literatura

- Allik, J., Laidra, K., Realo, A. in Pullmann, H. (2004). Personality development from 12 to 18 years of age: Changes in mean levels and structure of traits. *European Journal of Personality*, 18, 445–462.
- Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Rabasca, A. in Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and Individual Differences*, 34, 645–664.
- Besevegis, E., Pavlopoulos, V. in Motti-Stefanidi, F. (2005). *Maternal rating of desirable vs. observed behavior: Links with adolescents' psychological health*. Prispevek predstavljen na XII. evropski konferenci razvojne psihologije, La Laguna, Španija.
- Bucik, V., Boben, D. in Hruševar-Bobek, B. (1995). Pet velikih faktorjev osebnosti [The Big Five factors of personality]. *Psihološka obzorja [Horizons of Psychology]*, 4(4), 33–34.

- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Borgogni, L., Bucik V. in Boben, D. (1997). *Model »velikih pet«*. Priročnik za merjenje strukture osebnosti BFQ-BFO [The Big Five Model. The structure of personality BFQ-BFO: Assessment manual]. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Caspi, A., Roberts, B. W. in Shiner, R. (2005). Personality development: Stability and change. *Annual Review of Psychology*, 56, 453–484.
- Caspi, A. in Shiner, R. L. (2006). Personality development. V W. Damon in R. Lerner (ur. ser.) in N. Eisenberg (ur. let.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (str. 300–365). New York: Wiley.
- Costa, P. T. in McCrae, R. R. (1994). Stability and change in personality from adolescence through adulthood. V C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm in R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 139–150). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. in Jonsson, F. H. (2002). Validity and utility of the Revised NEO Personality Inventory: Examples from Europe. V B. De Raad in M. Perugini (ur.), *Big Five Assessment* (str. 61–77). Gottingen: Hogrefe & Huber Publishers.
- Digman, J. M. (1994). Child personality and temperament: Does the Five-Factor Model embrace both domains? V C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm in R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 323–338). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Goldberg, L. R. in Rosolack, T. (1994). The Big Five Factor structure as an integrative framework: An empirical comparison with Eysenck's P-E-N model. V C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm in R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 7–35). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Halverson, C. F. in Havill, V. L. (1997). *Inventory of Child Individual Differences*. Athens: University of Georgia, GA, ZDA.
- Halverson, C. F., Havill, V. L., Deal, J., Baker, S. R., Victor, B. J., Pavlopoulos, V., Besevegis, E. in Wen, L. (2003). Personality structure as derived from parental ratings of free descriptions of children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71, 995–1026.
- Havill, V. L., Baker, S. R., Halverson, C. F., Pavlopoulos, V., Wen, L. in Victor, J. B. (2003). *Parental personal language: A cross-cultural comparison of basic dimensions*. Neobjavljen rokopis, Univerza v Georgiji, Athens, GA.
- Knyazev, G. G. (2004). *The Big Five in adolescence: Comparison of self- and parent-rating data*. Prispevek predstavljen na 15. priložnostni konferenci o temperamentu, Athens, GA, ZDA.
- Knyazev, G. G., Zupančič, M. in Slobodskaya, H. R. (2008). Child personality in Slovenia and Russia: Structure and mean level of traits in parent and self-ratings. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2008, 39, 317–334.
- Little, T. D. in Wanner, B. (1998). *Validity of the Big-Five personality Inventory for Children (B5P-C)*. Prispevek predstavljen na Srečanju mednarodnega društva za raziskovanje razvoja vedenja, Bern, Švica.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509–516.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (2000). The Big Five personality factors as a Model for the

- structure of children's peer nominations. *European Journal of Personality*, 14, 91–106.
- Mervielde, I., Buyst, V. in De Fruyt, F. (1995). The validity of the Big-Five as a Model for teachers' ratings of individual differences among children aged 4–12 years. *Personality and Individual Differences*, 18, 525–534.
- Musek, J. (1997). *Znanstvena podoba osebnosti [Scientific image of personality]*. Ljubljana: Educy.
- Pislak, A. (1999). *Preizkus vprašalnika Velikih pet osebnostnih lastnosti na slovenskih osnovnošolcih [Validation of the Big Five Personality Questionnaire for Children with Slovene primary school students]*. Neobjavljena diplomska naloga, Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Puklek Levpušček, M. in Zupančič, M. (v tisku). *Osebnostni, motivacijski in socialni dejavniki učne uspešnosti [Personality, motivation, and social factors of academic achievement]*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Slobodskaya, H. R. (2004). *Personality as predictor of behavioural and emotional problems in Russian children of different ages*. Prispevek predstavljen na 15. konferenci o temperamentu, Athens, GA, ZDA.
- Smrtnik Vitulić, H. (2008). *Razvoj strukture osebnosti pri mladostnikih in njena vloga pri napovedi učnih dosežkov [Development of personality structure in adolescents and its role in predicting academic achievement]*. Neobjavljena doktorska disertacija, Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Van Lieshout, C. F. M. in Haselager, G. J. T. (1994). The Big Five personality factors in Q-sort descriptions of children and adolescents. V C. F. Halverson, G. A. Kohnsstamm in R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 293–318). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Zupančič, M. (2001). Razvojni predhodniki velikih pet dimenzij osebnosti [Developmental precursors of the Big Five personality dimensions]. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija: Izbrane teme [Developmental psychology: Selected topics]* (str. 28–41). Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za psihologijo.
- Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2006). Child and adolescent personality: Its structure, age trends and gender differences. *Studia Psychologica*, 48(4), 311–332.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2002). *Vprašalnik individualnih razlik za otroke/mladostnike – VIRO [The Inventory of Individual Differences for Children/Adolescents– ICID]*. Neobjavljeno gradivo, Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004a). Temperament in osebnost v srednjem in poznem otroštvu [Temperament and personality in middle and late childhood]. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija [Developmental psychology]* (str. 440–450). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004b). Personality structure in Slovenian three-year-olds: The Inventory of Child Individual Differences. *Psihološka obzorja [Horizons of Psychology]*, 13(1), 8–27.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2007). *Otroci od vrta do šole: razvoj osebnosti in socialnega*

vedenja ter učna uspešnost prvošolcev [Children from preschool to school: Development of personality and social behavior, and academic achievement in the first grade]. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

- Zupančič, M. in Kavčič, T. (v tisku). *Vprašalnik o medosebnih razlikah za otroke in mladostnike VMR-OM: Priročnik [The Inventory of Child and Adolescent Individual Differences: Manual]*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Zupančič, M., Kavčič, T. in Fekonja, U. (2003). The personality structure of toddlers and pre-school children as perceived by their kindergarten teachers. *Psihološka obzorja [Horizons of Psychology]*, 12(1), 7–26.
- Zupančič, M. in Puklek Levpušček, M. (2005). Temeljne osebnostne dimenzije v mladostništvu: Njihova povezanost z motivacijskimi cilji in prepričanju v učnih situacijah [Basic personality dimensions in adolescence: Their relations with motivational goals and beliefs in classroom situations]. *Šolsko polje [School Field]*, 16(5/6), 3–33.
- Zupančič, M., Sočan, G. in Kavčič, T. (2008). Consistency in adult reports on child personality over the pre-school years. *European Journal of Developmental Psychology*. Predpublicirano 18. avgusta, 2007, DOI: 10.1080/17405620701439887.

Priloga A: Notranja zanesljivost VIRO

Tabela A. Notranja zanesljivost VIRO lestvic: samoocene, ocene sošolcev in mam za osebnostne poteze ciljnih mladostnikov ob prvem merjenju

Lestvice	Jaz	Sošolca	Mama
Usmerjenost k dosežku	,71	,87	,84
Dejavnost	,81	,87	,81
Antagonizem	,64	,86	,72
Ugodljivost	,74	,87	,74
Uvidevnost	,84	,90	,89
Odkrenljivost	,53	,75	,80
Boječnost/negotovost	,70	,70	,77
Inteligentnost	,73	,89	,86
Negativna čustva	,74	,81	,81
Odprtost za izkušnje	,77	,86	,87
Organiziranost	,76	,88	,74
Pozitivna čustva	,86	,91	,88
Socialna plašnost	,74	,81	,82
Družabnost	,87	,92	,89
Močna volja	,66	,75	,68
Povprečna zanesljivost	,74	,84	,81

Opombe. Prikazani so α koeficienti. Jaz = ciljni mladostnik ($N = 210$); Sošolca = povprečna ocena dveh sošolcev ($N = 205$); Mama = mama ciljnega mladostnika ($N = 173$).

Prispelo/Received: 27.10.2008

Sprejeto/Accepted: 19.03.2009